

A kapcsolati erőforrások hatása az iskolai pályafutásra

Pusztai Gabriella: *A társadalmi tőke és az iskola.*

Budapest, 2009, Új Mandátum, 271 p.

Az iskola önmagában is bonyolult szervezet, sokrétű, összetett, alá-, föl- és mellérendelt kapcsolatok sokszínű szövete – ráadásul minden gyermeknek, pedagógusnak, szülőnek vannak iskolán kívüli kapcsolatai, s az iskola maga is egy nagyobb társadalmi rendszer szerves része. Nem meglepő, hogy a kutatások jelentős része ennek a szövevényes rendszernek csak egy-egy kiragadott részletét veszi górcső alá. Pusztai Gabriella könyvében ennél többre vállalkozik: a különféle kapcsolati erőforrások szerepét vizsgálja meg az iskolai pályafutás számos dimenziója mentén. Ehhez a társadalmi tőke koncepcióját hívja segítségül.

A társadalmi tőke fogalmának sokféle megközelítése létezik, mind a gazdaság, mind a politika, mind az oktatás világában. A társadalmi tőke kutatásának gazdag szakirodalma is jelzi, hogy fontos társadalomtudományi koncepcióról van szó. A társadalmi tőke fogalmát Fukuyama (1999) nyomán Orbán és Szántó a következőképpen határozta meg: „*az emberek közti társadalmi együttműködést (kooperációt) elősegítő, 'mozgósított' informális társadalmi normák és értékek együttese*”. A társadalmi tőke felhasználható és bővíthető erőforrás, de csak abban az esetben, ha a társadalmi kapcsolatokban rejlő lehetőségeket akként sikerül életre keltenünk, hogy a résztvevők számára kölcsönös előnyökkel járjon. (Orbán – Szántó 2005)

A könyv első részében a szerző a társadalmi tőke fogalmát történetiségében, a nevelésszociológia és az oktatás szempontjából értelmezi. Leírja dimenzióit, vizsgálati módszereit. Részletes szakirodalmi áttekintést nyújtva ismerteti az iskolai eredményesség és a társadalmi tőke eddig feltárt összefüggéseit, bemutatva a kapcsolatrendszer szegmenseit (szülők, testvérek, barátok, lakókörnyezet, iskolai környezet, tanárok, osztálytársak, iskolatársak, iskolán kívüli tevékenységek).

Külön fejezetet szentel a különböző iskolafenntartók által működtetett intézmények összehasonlításának. A szerző már előző könyvében is behatóan tanulmányozta ezt az igen sok kérdést felvető problémakört (Pusztai 2004). Elsősorban a felekezeti és a nem felekezeti iskolák közötti nevelési és tanulmányi eredményesség különbségeit, illetve azok okait vizsgálja. Ez a terület nem könnyű kutatási téma, hiszen a felekezeti iskolába járás önmagában nem jelent homogén mintát, más szektorokhoz hasonlóan még a vallásosság tekintetében sem. Rengeteg tényező befolyásolhatja

közvetve és közvetlenül a különbségeket. A szerző kutatása éppen ebben a tekintetben egyedülálló: nem egyszerűsíti le a problémát, hanem módszeresen sorra veszi az igen nagyszámú változót, és a kapott eredményeket nem csupán a nevelés- és oktatás-szociológiai kutatásokban korábban elfogadott magyarázó tényezők segítségével értelmezi, hanem magyarázóelvként bevonja a társadalmi tőke dimenzióit is, és felülvizsgálja a korábbi közkeletű téziseket.

A vizsgálat összetettségét fokozza, hogy határainkon is átnyúlik, mivel egy olyan területről gyűjti adatait, melyet Trianon kettévágott, de korábban történeti, földrajzi és szellemi-kulturális tekintetben összetartozott, így az oktatásügy szempontjából is, hiszen a debreceni Református Kollégium vonzaskörzetéről van szó. A vizsgálati területhez tartozik Magyarországon Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Romániában Bihar és Szatmár megye, Ukrajnában a beregszászi, nagyszőlősi, munkácsi és ungvári járás – ezáltal három ország közoktatási rendszerébe nyerhetünk bepillantást.

A vizsgálati minta kiválasztása hozzárendelő módszerrel történt, azaz minden felekezeti iskola mellé társadalmi háttere szempontjából hasonló nem felekezeti iskolát rendelt a szerző. Mivel a hosszú távú hatások is vizsgálati célt képeztek, a méréseket több életkorban is elvégezték: végzős középiskolások, elsőéves hallgatók és diploma-szerzés előtt álló hallgatók körében.

A könyv második része azokat a hagyományosan elismert és vizsgált tőkeforrásokat veszi sorra, amelyek az európai tudományos életben jellemző reprodukciós elméleten alapulnak. Ennek alapfeltevése szerint az iskolai siker leginkább a család kulturális tőkebefektetésének eredménye, ezen az iskolarendszer nem változtat, hanem legitimálja a státuskülönbségeket. Számtalan eredmény utal arra a magyar kutatásokban is, hogy az iskola nem kiegyenlíti, hanem újratermeli a társadalmi különbségeket.

A felmérésben használt mutatók a következők voltak: családi háttér (szülők iskolázottsága, foglalkozási státusa, munkapiaci státusa, a család anyagi helyzete, családstruktúra), kulturális tőke (olvasási szokások, kultúrcikkek birtoklása), lakóhely típusa (falu, város, nagyváros, megyeszékhelytől mért távolság, kollégiumi bentlakás), az iskolák társadalmi kompozíciója (magas státusú családi környezetből származó tanulók aránya, szelektivitás).

A harmadik rész azokat a rejtőzködő erőforrásokat térképezi fel, amelyek a társadalmi tőkéhez köthetők. Három fő területet tár fel: ezek a kapcsolatok, az értékkon-szenzus és a vallási tőke. A kutatásnak ez az iránya valóban újdonság, s így hiánypótlás, mivel e tőkeformákat a hazai szakirodalomban eddig nem vizsgálták. A kérdésselvetést a korábbi vizsgálatok empirikus adatai alapozták meg, s a szerző arra törekedett, hogy megtalálja és operacionalizálja a reprodukciós determinizmus ellen ható tényezőket.

A könyv a kapcsolatok széles körét tekinti át. A szülői odafigyelést számos mutató segítségével ragadja meg: ezek a beszélgetés, leckekikérdezés, házi munkába való bevonás, pedagógusokkal és szülőtársakkal való kapcsolattartás, valamint a családi normáktól eltérő hatások korlátozása.

A következő területeken vizsgálja az iskolai klímát és az iskolai partnerek hatását: a tanárok és diákok közötti személyes beszélgetések és odafigyelés, iskolai és iskolán kívüli extrakurrikuláris tevékenységek (pl. tanulmányi kiegészítő munka, szakkörök, sport, hitélet), iskolai közélet (pl. diákönkormányzat, újságírás, műsorok), szabadidős programok (pl. színház, mozi, kirándulás, tábor, ünnepség, hagyományőrző nap), a tanulók kapcsolathálói, a baráti kapcsolatok szerkezete, összetétele, létrejötte, multiplicitása, a referenciacsoportok, a vallásosság mentén szerveződő kapcsolatok, valamint a tanulással kapcsolatos normák.

Az értékconszenzus területén megvizsgálja az önreprezentációkat, az értékpreferenciákat, nagy hangsúlyt fektetve annak megállapítására, hogy a kapcsolatrendszer különböző elemei, a normák és értékek között teremtődött-e egység, illetve ezek mennyiben határozzák meg a tényleges viselkedést.

A vallási tőke meglehetősen összetett fogalom, ugyanis nem könnyű megragadni, hogy a vallásosság milyen tényezők révén képes befolyásolni a teljesítményt és a mindennapi életet. A sokrétű vizsgálat eredményeinek faktoranalízisével öt új változót (lényegében a vallásosság megélésének öt típusát) sikerült elkülöníteni. Az *individuais motiváció* faktort a személyes vallásgyakorlat és Istenélmény fontossága, a vallás értelemadó, feszültséget csökkentő, egyént gazdagító szerepe, valamint a konzekvens viselkedés jellemzi. A *közösségkereső* típus a közösségi vallásgyakorlatot mint a kapcsolatteremtés- és ápolás színterét állítja a középpontba. Az *inkonzisztens* típus úgy véli, hogy a vallásosság és az életvezetés, a döntések függetlenek egymástól. A *rejtőzködő* esetében ellentmondás feszül a belsőleg megélt és a külsőleg képviselt vallásosság között. S végül, a *rituális* típus számára a vallásgyakorlat alapja a megszokás. A könyv vizsgálja továbbá a tanulók és családjaik vallásosságát, akárcsak az iskolázottság és a vallásgyakorlat összefüggéseit.

A könyv negyedik részében a szerző a különböző szektorok diákjainak eredményességét hasonlítja össze. Mindig nehéz kérdés a pedagógiában, hogy mit tekintünk eredménynek, s azt milyen módon mérjük. Több tényező figyelembe vételével sikerült megalkotnia a szerzőnek egy olyan összetett eredményességi mutatót, amelyben a többletmunka vállalása (nyelvvizsga, tanulmányi versenyek), a jövőbeni tanulmányok tervezése és a tanulmányi tevékenységek szubjektív fontossága szerepel. Nagy hangsúlyt kapott a jövőbeli munkához való attitűd is. A minta lehetőséget ad nem csupán a szektorközi összehasonlításra, hanem a tanulmányi pályafutás longitudinális vizsgálatára is.

Az ötödik rész összegzésében az egyértelmű eredmények summázatát olvashatjuk. A kétféle megközelítés (a hagyományos és az ún. rejtőzködő tőkeformákat is vizsgáló) további összehasonlításokra ad lehetőséget, ugyanis megfigyelhető, hogy mely tényezők befolyásolják fokozott mértékben az iskolai teljesítményt. A szektorközi különbségeket feltárva kiderült: a tanulók háttere a felekezeti iskolákban átlagosnak mondható a szülők iskolázottságát, munkaerő-piaci helyzetét, a lakóhely típusát tekintve, míg anyagi lehetőségeik csekélyebbek, a testvérszám viszont magasabb az átlagosnál. Ez az eredmény cáfolja azt a szelekciós hipotézist, miszerint a felekezeti iskolák jó eredményeit a magasan kvalifikált szülői háttérre lehet visszavezetni. Ezzel szemben stabil vonásnak mutatkozott, hogy a felekezeti iskolák jelentős mértékben képesek enyhíteni a hátrányokat, valós esélyegyenlőséget teremtve ezzel a tanulók számára. Az integrációról is elmondható, hogy sikeresebben valósul meg a vizsgált felekezeti szektorban. Ennek magyarázata az lehet, hogy a felekezeti iskolák esetében a szerveződés alapja egy meghatározott kultúrához tartozás. Állításunkat alátámasztja, hogy a többszöri iskolaváltók nagymértékben preferálják az egyházi iskolákat, ami feltehetően a családok azon reményét fejezi ki, hogy itt sikeresebb lesz a tanuló beilleszkedése, és jelzi – az „elit” iskolákra oly kevésbé jellemző – toleranciát az iskola részéről. Ezek rendkívül fontos eredmények, ugyanis az esélyegyenlőség biztosítása éppúgy, mint az integráció, jogos és törvényben megfogalmazott követelmény az oktatás egésze felé, habár a tapasztalataink szerint a gyakorlatban mindez kevésbé valósul meg.

A vallásosság tekintetében nem meglepő a kimutatott különbség: míg a felekezeti iskolások nagyrészt egyöntetűen (mindkét szülő) vagy heterogén módon (egyik szülő) vallásgyakorló családból származnak és alacsony a nem vallásgyakorló családok aránya, addig a nem felekezeti iskolákban ez éppen fordítva van. „Finomabb” különbségeket mutat a vallásosság öt dimenziójának összevetése: a felekezeti iskolákban összességében az individuális és a közösségkereső motiváció dominál, szemben az inkonzisztens, a rejtőzködő és a rituális típusal. Kimutathatóak azonban bizonyos regionális különbségek is, ugyanis a partiumi és a kárpátaljai felekezeti iskolásokra kisebb mértékben jellemző a közösségkereső attitűd, és megjelenik a rejtőzködő is. Ennek magyarázata lehet a szerző szerint, hogy sokan közülük beszámoltak arról a tapasztalatukról, hogy a hitük felvállalása szankciókat vonhat maga után.

A vallásosság megélése jól funkcionáló közösségeket hoz létre, azok minden előnyével. A szülők közül sokan tartoznak vallásos baráti körhöz és kisközösségekhez, így kialakul egy szoros szülői kapcsolathálózat, amely átszövi az iskola egész közösségét. A diákok körében is megfigyelhető a vallásosság alapján szerveződő kapcsolatrendszer, ami megnyilvánul az aktív személyes és közösségi vallásgyakorlásban, valamint a közös (konzervatív) értékrendben. Ki kell azonban emelni, hogy korántsem egyszerű

mintakövetésről van szó, ugyanis a felekezeti iskolások viselkedését nem magyarázza önmagában a szülők vallásossága.

A szerző bizonyítja: a vallásosság és a tanulmányi eredményesség között kimutatható kapcsolat van, mégpedig a szülői státusz mint befolyásoló tényező kiszűrését követően is. Az elsőéves hallgatók esetében a felekezeti háttérűek körében ez a kapcsolat egyértelműen kedvező, viszont az önkormányzati fenntartású iskolákban végzetek között enyhén kedvezőtlen. A végzős hallgatók esetében a személyes és a kisközösségi vallásgyakorlat jó hatása volt kimutatható. Ennek magyarázata a hallgatók értékrendjében gyökerezik: ezek a közjót szolgáló munkafelfogás, a céltudatos, tervszerű munkavégzés, erős önkontroll, a másik ember (tanár, diáktárs) munkájának tisztelete, az önkéntes feladatokban való részvétel és a klasszikus értelmiségi szabadidős szokások. A kisközösségük tagjaiként támogatják, segítik egymást, referenciacsoportként szolgálva ösztönöznek a normakövetésre.

A kapcsolathálózati szempontú megközelítéssel sikerült az iskolák új vonásait feltárni. Már az iskolaválasztásnál szempontként jelenik meg, hogy a felekezeti iskolába készülőket fontosabbnak tartották a meglévő kapcsolatok fenntartását és új kapcsolatok építését, míg a nem felekezetibe készülőknél inkább a magas tanulmányi színvonal döntött. A szülői törődés öt típusát ismerhettük meg. Az *önállósító típusra* a családi normák és a tanulás ellen ható tevékenységek korlátozása jellemző, ami középiskolás korra enyhül, amikor is a szülő egyenrangú viszony kialakítására törekszik gyermekével. A *konzultáló típus* a tanárokkal tart fenn szoros kapcsolatot, így a gyermeket közösen ellenőrzik. A *beszélgető típus* kevésbé direkt ellenőrzéssel él, a kommunikáció fenntartása a célja, amit a középiskolás években a szabadidő óvatos kontrollja egészít ki. A *munkáltató típus* főként a gyermek munkába való beszervezését, és így az indirekt mintaközvetítést tartja célravezetőnek. Az *összefogó típus* főként a gyermekek, iskolatársak szüleinek egymás közötti kommunikációját alkalmazza.

A felekezeti szektor középiskolás tanulói számára az átlagnál fontosabb az iskolába járás, a tanáraikra való figyelés (a jó jegy megszerzésén kívül). A tanulásra orientáló kapcsolatháló nyilvánvalóan növeli az eredményességet, a kollégiumi környezet pedig éppen e kapcsolatok létrejöttét segíti elő. A volt felekezeti iskolás hallgatók körében a baráti kapcsolatok multiplicitása a jellemző: ugyanazoknak a kapcsolatoknak több rétege van (pl. vallási közösség, intimitás, tanácskérés, szabadidős tevékenységek).

A tanár–diák kapcsolatban a vizsgálat a személyes kommunikációra, a magánélettel és a jövőre vonatkozó tervekkel kapcsolatos beszélgetésekre irányult. Az eredményekből kitűnik, hogy a felekezeti iskolákban a személyes odafigyelés, a törődés átlagon felüli. A tanár–diák és a diák–diák kapcsolatok ápolásának kiváló terepet nyújtanak az extrakurrikuláris tevékenységek. A felekezeti intézményekben megfigyelhető

tevékenységformák: lelki alkalmak, sporttevékenység, hétfégi programok, többnapos kirándulások, kollégiumi programok, élményszerző és közösségteremtő rendezvények (pl. hagyományörző nap). Természetesen ezek a tevékenységek megjelennek a nem felekezeti szektorban is, azonban itt kulturális programok, luxusprogramok (külföldi út) és élményszerző alkalmak (kirándulás, tábor) dominálnak. Regionális különbségek is kimutathatók. Ezek szerint a legtöbb iskolai háttérmunkát és személyiségfejlesztő tevékenységet a kárpátaljai felekezeti iskolák vállalják. A hazai felekezeti iskolák a tanulmányi háttérmunka egy részét és a lelki-vallásos nevelést vállalják elsősorban, továbbá gazdag sportolási lehetőségeket kínálnak. A partiumi iskolákban leginkább a karitatív munka jellemző. A tanuláson kívüli tevékenységek gazdag kínálata azt is eredményezi, hogy a felekezeti iskolások diákjeveikre visszatekintve, főként a közösségi életet, a baráti kapcsolatokat emelik ki.

A tanulmányi eredményességet több mutatón keresztül vizsgálva azt állapítja meg a szerző, hogy a volt felekezeti iskolások nagyobb arányban jutnak be a felsőoktatásba, mint az egyéb mutatók figyelembevételével várható lenne, és kevésbé morzsolódnak le. A nem diplomás szülők gyermekei közül több volt felekezeti iskolás hallgató rendelkezik nyelvvizsgával, és többen törekednek további tanulmányok elvégzésére. Hallgatóként nagyobb erőfeszítéseket tesznek a tudás gyarapítására és a művelődésre. Ezeket az eredményeket nem lehet a családi háttér szokásos mutatóival magyarázni, meghatározóbb tényezőnek tűnik a társadalmi tőkeforrások mozgósítása: a szülői odafigyelés, a tanárok személyes odafordulása, a tanulók személyes vallásgyakorlata, a kollégiumi környezet és a tanulásorientált kapcsolatháló.

Egyedül a partiumi felekezeti iskolások körében talált a vizsgálat az eddigiektől eltérő, negatív összefüggést a felekezeti jelleg és az eredményesség között. Az adatok árnyalt és beható vizsgálata után ez nem bizonyult ellentmondásnak, sőt további eredményekkel szolgált. Önmagában ugyanis az, hogy egy iskola felekezeti-e, még kevés a sikerhez. A fokozott tanári törődés mellett fontos az iskolai programok megléte is, hogy mérsékeljék a kulturális hátrányokat, lehetőséget adjanak az értékorientációt megszilárdító kapcsolatok létrejöttére. A partiumi felekezeti iskolák kevésbé kínálnak ilyen lehetőségeket. Önmagában a tanulói vallásgyakorlás mértéke sem kellően pontos mutató, fontos annak minőségét is megvizsgálni. A régi típusú, formális közösségek, a rítuskövető és inkonzisztens vallásosság inkább negatívan hat, hiszen éppen a belső motiváció és kontroll, illetve a mindennapi életbe átültetett hit hiányzik belőle.

Pusztai Gabriellának sikerült tehát feltárni több olyan tényezőt, melyek elengedhetetlenek az eredményes tanulmányokhoz, és a kulturális hátrányok mérsékléséhez. A tanárok átlagosnál jobb odafigyelése és a gyermekkel való személyes törődés bizonyult kulcsfontosságú tényezőnek. A pedagógusnak a tanulóhoz fűződő viszonyát személyes magatartásán, attitűdjén kívül leginkább az iskola klímája, szokásrendszere, rejtett tanterve határozza meg, s ugyanez befolyásolja a szülőkkel kialakított kapcsolatokat is.

Az eredményesség másik elősegítője az a kulturális közeg, amelyben a felek konszenzusra jutnak a tanulást és az egész életet meghatározó alapvető szabályok, értékek, normák tekintetében. A felekezeti iskolák esetében ezt az értékconszenzust a megélt, személyes és közösségi vallásgyakorlat szavatolja.

Az oktatásszociológiai kutatás olyan szemléletmódját képviseli a szerző, amely új utat jelöl ki a további vizsgálódások, kérdésfelvetések számára.

IRODALOM

- FUKUYAMA, FRANCIS: *A nagy szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése.* Budapest, 1999, Európa Könyvkiadó.
- ORBÁN ANNAMÁRIA – SZÁNTÓ ZOLTÁN: Társadalmi tőke. *Erdélyi Társadalom*, 2005. 2. sz. 55–70.
- PUSZTAI GABRIELLA: *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón.* Budapest, 2004, Gondolat Kiadó.



"A Világ
nem más
mint
egy-egy
foltok
halma
amelyeket
és...
csüjt
festő
vet rá
az line
sámbekét
Amindun-
calan
elmos a
könyveink
arja...
M. Y. K. K. K.

Csiki
2008
X.31.
+